

## XVI.

### Francia szemmel Erdélyben.

A francia utazók, akik hébe-hóba elvetődtek hazánkba, leginkább Nyugat felől, Bécsből érkeztek hozzánk és rendesen megelégedtek a Duna mentén fekvő városaink megtekintésével. Egyesek jártak a Dunántúlon s a Felvidéken is, olyanok azonban, akik az Alföld és Erdély beutazását is felvették programjukba, aránylag kevesen akadtak. Az Alföldet azért kerültk el, mert az volt a híre, hogy műveletlen, érdektelen, elhanyagolt, járhatatlan vidék, ahol az utas-embernek sok szenvedésben és nélkülözésben van része, Erdélyt pedig földrajzi helyzete, Bécstől való messzesége tette nehezen megközelíthetővé.

Az első francia, aki Erdély iránt nagyobb fokú érdeklődést tanúsított s legtöbbet tett, hogy ez iránt az érdekes kis ország iránt honfitársai érdeklődését felkeltse, Auguste de Gerando volt, aki 1840-ben Párizsban feleségül vette gróf Teleki Imre erdélyi földbirtokos Emma leányát s akinek így házassága révén Erdély második hazájává lett. Mint fiatal házas mintegy két és fél esztendő telt a szatmármegyei Hosszúfaluban (ma: Kővárhosszúfalu, Satulung) ipa házában majd 1843. tavaszán feleségével együtt visszatért Párizsba. Ott két magyar tárgyú francia könyvet adott ki. élénk társadalmi és irodalmi életet élt, sokat volt együtt Michelet-vel, Quinet-vel s egyéb liberális és romantikus, magyarbarát francia írókkal.

1845-ben Gerandoék hazajönnek és Pesten telepsznek le, ahol szalonjuk a magyar arisztokrácia kedvelt találkozó helye lesz. Gerando érkezésébe lép a főváros tudományos s írói köreivel is és 1846-ban az Akadémia mint történetírót tagjai sorába választja. Gyakran tartózkodik Martonvásáron, mely ekkor Brunszwik-birtok volt és kisebb utazásokat tesz a Balaton mentén, Baranyában s egyebütt az országban.

1848. elején Gerando és felesége három évi pesti tartózkodás után visszavonul Hosszúfaluba, ahol jelenlétüket Teleki Imre betegsége tette szükségessé. Gerando csak pár hónapig marad ott, a februári forradalom kitörésének hírére Párizsba siet. Hogy ekkor a magyar kormány részéről volt-e valami megbízatása s minő politikai szerepet játszott Párizsban, azt nem tudjuk, csak annyi bizonyos, hogy ott köztársasági lapokba dolgozott és igyekezett a francia sajtót magyarbarát irányban hangolni. 1849-ben visszajött Magyarországra. Életrajzírói szerint Klapka hadseregében részt vett a szabadságharcban, a győri csatában megmentette a magyar zászlót és a világosi fegyverletétel után külföldre menekült. Nem tudjuk, e feltevésnek van-e konkrét alapja és vajjon a gyenge testalkatú, beteges Gerando valóban részt vett-e a szabadságharcban. Az kétségtelen, hogy július vagy augusztus havában

érkezett vissza hazánkba, talán a francia kormány valami megbízatásával. Visszatérte után csakhamar bekövetkezett az összeomlás, amikor neki is menekülnie kellett. Párizsba készült, Drezdában azonban megbetegedett s 1849. december havában meghalt harminc éves korában.

Gerando tehát, mint láttuk, közel három esztendő telt Erdélyben, illetve Szatmár-megyében. Ezt az időt arra használta fel, hogy felesége hazáját minél alaposabban megismerje. Elolvasta tehát az Erdélyre vonatkozó történeti s földrajzi munkákat és bejárta Erdély nagy részét. Nemcsak a városokat nézte meg, hanem sok kirándulást is tett, hogy Erdély változatos vidékeit és népeit közelebbről lássa. E tanulmányainak és úti tapasztalatainak gyümölcse Erdélyről szóló, 1845-ben Párizsban megjelent, két kötetes műve, mely a múlt század negyvenes éveinek Erdélyéről eleven és színes képet ad s ma egy évszázaddal a megjelenése után is érdekes és tanulságos olvasmány.

Gerando történetíró volt, akit Erdély multja szinte jobban érdekelt, mint jelene. Lelkiismeretesen olvasta és kivonatolta tehát Bethlen Miklós, Bethlen Farkas, ifj. Köleséri Sámuel s egyéb erdélyi és magyarországi történetírók, geográfusok, természettudósok, különösen Benkő József munkáit. Könyvében az egyes városok, várak, falvak története szinte túlnagy helyet foglal el Erdély tájairól, politikai, társadalmi és népeletéről is elég teljes képet nyer könyvéből az olvasó, az ellenben, amit a szerző a gazdasági, valamint az irodalmi és tudományos állapotokról ír, aránytalanul kevés.

Könyvének megírásában Gerando fő munkatársa felesége volt. Nemcsak azzal segítette neki, hogy az ő révén megnyíltak számára az erdélyi mágnások kastélyai, hanem hogy vele együtt beutazta Erdélyt, sőt elkísérte férjét gyakran fárasztó kirándulásaiban és hegymászásaiiban is.

Gerando könyve első sorban arról nyújt fogalmat, hogy ezelőtt száz évvel Erdélyben milyen kezdetlegesekek voltak a közlekedési viszonyok, de viszont milyen patriarchális és kedélyes volt az élet. Az Erdélyt ma minden irányban átszelő vasútnak csak a század második felében épültek ki és hiányoztak a rendes, kövezett országutak is. Különösen rosszak voltak a hegyi utak. Az esős évszakban a hegyi folyók s patakok telehordták őket kövekkel, télen pedig síkosak voltak, csúsztak rájuk a kocsik s megtörtént, hogy a fogatok lovastul lezuhantak a mélységbe. Az utazás legkényelmesebb módja a lóháton való járás volt. Ló pedig bőven akadt Erdélyben, lóháton jártak még az oláh parasztnők is. Az urak rendszeresen hat, a parasztnők négy lovat fogtak be. Erős, könnyű szekereik és kocsijaik bírták a szörnyű utakat. Sok helyen csak ökor- vagy bivalyfogaton lehetett járni.

Rendes vendégfogadók, ahol az utasok kényelmes szállást és enni-valót kaphattak volna, sem a városokban, sem a falvakban nem igen voltak. A falusi korcsmákban, ha egyáltalán volt vendégszoba, annak bútorzata nem állt másból, mint két szűk ágyból, amelyekben szénánál nem volt egyéb, egy asztalból, egy padból és két számolyból. Ha a vendég megérkezett, a korcsmáros megújította a szénát az ágyakban, kisöpörte a szobát, letörölte a port, azzal magára hagyta az utast, Ha örmény vagy zsidó volt, akkor még lehetett tőle várni valamit, ha magyar, ami ritkán fordult elő, az nem tett mást, mint rámutatott a ven-

dégszoba ajtajára, azután pipájából nagy füstfelhőket eregetve és bajsztát pödörve tovább sütkérezett a napon. Csoda-számba ment, ha a korcsmáros egy üveg ásványvizet vagy egy tányér pattogatott kukoricát tett a vendégszoba asztalára. Ezért a vendégnek ajánlatos volt, ha falusi vendéglőben akart vagy kényszerült megszállni, ételmet meg ágy-neműt, sőt ha jól akart aludni, ágyat is vinni magával.

Nem csoda tehát, ha ebben az időben az erdélyi urak, ha az utazásra rászánják magukat, tetemes poggyással s nagyszámú kísérettel utaznak. Bivalybőrrel bevont, hatalmas ládáik vannak, azokban viszik az ágy- és ruhaneműt. A sok holmit gyakran három-négy málhás szekér szállítja utánnuk. Egész karaván tehát egy ilyen utazó társaság. Elöl haladnak a hátsólovak, melyeket az utazás unalmának elűzése végett az urak és hölgyek időnként igénybe vesznek. Mivel az utak tele vannak kátyúkkal meg gödrökkel, az inasok gyakran leszállnak a bakról s a kocsi egyik vagy másik oldalát támogatják, hogy az egyensúly meglegyen s a kocsi fel ne düljön.

Úri utasok számára a vendégfogadókát a falusi kastélyok és udvarházak pótolják. Bennük a vendégszobák éjjel-nappal rendelkezésükre állnak a vendégeknek, van helyük cselédségük s lovaik számára is. Az erdélyi nemesurak igen vendégszeretőek és nagy házat visznek. Ha nincsenek vendégeik, akkor sem ebédelnek egyedül, a pap, kasznár, ispán rendszerint ott ül az asztaluknál s miként a király házat, úgy az övékét is udvarnak hívják.

Ennivaló bőségesen van, jóformán alig van valami értéke, minden megterem a ház körül, cselédség is több a kellesténél, úgy hogy a vendéglátás semmi gondot nem okoz és némi változatosságot visz bele az egyhangú falusi életbe. Gerando is utazásai közben gyakran megfordul úri házaknál. Van alkalma tehát megfigyelnie az erdélyi urak életmódját, akik az év túlnyomó részét falusi birtokukon töltik. Érdekes, eredeti emberek vannak köztük. Az önálló és visszavonult élet, melyet folytatnak, nagyon alkalmas arra, hogy egyéniségük szabadon kifejlődhessék. Kitűnő lovasok és vadászok. Büszkéek ménesükre s ha vendégeik vannak, nem mulasztják el, hogy lovaikat az udvarukon meg ne jártassák. Vidám, mozgalmas hajtóvadászatonkat rendeznek mezei és erdei vadra, ősszel medvére is, amikor az leszáll a völgybe kukoricát és gyümölcsöt keresni. A közügyekkel nem sokat foglalkoznak. Ennek egyrészt a politikai nevelés hiányossága az oka, másrészt és főképp a bécsi kormány merev, önkényes, rossz indulatú politikája, mely a legtehetségesebb embereknek is elveszi a kedvét a közéleti tevékenységtől s visszavonulásra kényszeríti őket.

Gerandot az erdélyi városok közül leginkább Kolozsvár érdekli. Azt írja róla, hogy csinos, előkelő városka, 20.000 lakosa van. Miként Erdélyben mindenütt, Kolozsvárt is nagyok az ellentétek. Gyakran előfordul, hogy egy díszes, főúri fogatnak várnia kell az utcán, míg a legelőről hazatérő bivalycsorda elvonul. A város nevezetessége a kitűnő kenyér és a kolozsvári káposzta. Szépítése egyre folyik. A Szamos mellett a sétatér már elkészült, a múzeum, színház, országház építése tervbe van véve. Három lap jelenik meg: az Erdélyi Híradó, Mult és Jelen s a Vasárnapi Ujság. Az első konzervatív, a második szabadelvű

lap s hetenként kétszer jelennek meg. A Vasárnapi ujság ismeret- és műveltségterjesztő hetilap, Brassai Sámuel szerkeszti.

Nagyon megelégnül Kolozsvár a diéta tartama alatt, mely régebben a gubernium épületében, 1841–43-ban, Gerando ott-jártakor pedig a ma is fennálló Vigadó nagytermében ülésezett. Az ülések nagy érdeklődést váltanak ki. A karzatokon hölgyek és fiatal emberek hallgatják a szónokokat s a tilalom ellenére véleményüknek és érzéseiknek kifejezést adnak. Hogy a karzati hallgatóságra milyen tekintettel vannak, Gerando elmond egy esetet. Egyik napon egyes türelmetlen követek sürgették az ülés megnyitását. „Még várjunk, szólt mosolyogva az elnöklő gubernátor, ... grófné még nincs itt.”

Az 1841-iki diéta eseményeit Gerando is figyelemmel kísérte. Részt vett az üléseken és egy munkájához adatokat gyűjtött a jegyzőkönyvekben. A legkiválóbb követek voltak: Zeyk József, Zeyk Károly, Teleki László, Kemény Domokos, Teleki Domokos és Kemény Dénes. Ez utóbbi mint a szabadelvű ellenzék vezére tűnt ki. A diéta ülései alatt egymást követte a sok ünnepély, bál s egyéb összejövetel. Köztük a Jósika Sámuel királyi biztos házában tartott vendégség volt a legfényesebb, melyen férfiak és nők szebbnél-szebb magyar ruhákban jelentek meg.

A múlt század negyvenes éveiben, amikor Gerando Kolozsvárott tartózkodott, a város még sokat őrzött régi, középkori jellegéből. Ha nem is teljes egészükben, de jórészt még meg voltak a várost négyszög-alakban körülvevő falak, bástyák és kaputornyok, amelyeknek ma már csak gyér maradványai láthatók. Gerando szerint a bástyatornyok közül legérdekesebb volt a Hídtorony, a Szamos-árok mellett, tömör, fekete, négyszögletes, lőréses épület. Még látni lehetett rajta a láncokat, melyek a folyó elzárására szolgáltak. Ez a kaputorony a mai posta és távirtda-hivatal mellett a Wesselényi- (régen Hid-) utcában állott. A hangulatos szép, öreg bástyát — egyik oldalához volt építve a ház, melyben Gyulai Pál született — két másik kapuval egyetemben 1869–70-ben lebontatta a város a Történeti Társulatnak tiltakozása ellenére.

Gerando említi a fahídat is, mely a várost egy sziklás dombtól elválasztotta. hol kóbor kutvák társaságában cigányok laktak sátrak alatt. A sziklás domboldal kétségkívül a Fellegvár volt, a fahíd pedig a Németek pallójának nevezett fedeles híd, mely a XVII. század hatvanas éveiben épült a Fellegvár német katonasága számára s melyet 1925-ben az árvíz elsodort.

Gerando szerint Erdély legfestőibb s legeredetibb városa Segesvár, hol éppen országos vásár volt, amikor egyszer ott járt. A vásáron magyar, oláh, szász, örmény, cigány, görög nyelven kiabáltak a vevők és árusok. Közvetítő nyelvként az oláh s a magyar szolgált.

Meglátogatja Gerando Gyulafehérvárt, Nagyszebent, Kézdivásárhelyt, Dévát, Erzsébetvárost, Szamosújvárt, Dést, Besztercét s egyéb kisebb városokat is. Torda, mint egykori római város érdeklő, honnan sok szobor, váza s egyéb régiség került napfényre s melynek temploma és házi jórészt egykori római épületmaradványokból épültek. Ugyanezért keresi fel Várhelyt, az egykori Sarmisgethusát is, hol sok faragott követ és szobortöredéket lát a házfalokban, kerítésekben és udva-

rokban. Ott, mint írja, 1823-ban egy építkezés alkalmával szép mozaikpadlókra akadtak. E mozaikok elpusztultak; a szobák helyén, melyeknek egykor díszül szolgáltak, Gerando ottjártakor disznó- és baromfiól állt.

Demsusban megtekinti az oláh templomot. Azt hiszi róla, hogy eredetileg Longinus római hadvezér emlékére emelt mauzóleum volt s az egyetlen római épület, mely Erdélyben fennmaradt. Azóta kiderült, hogy ez a templom a XIII. században épült Sarmisegethusa romjából román stílusban.

A fontos szerep miatt, melyet a történelemben játszottak, Gerando előszeretettel keresi fel a várakat és várromokat, annál inkább, mert azok történeti visszaemlékezésekre és ábrándozásokra adnak neki alkalmat. Erdélyben sokfelé voltak egykor várkastélyok. Török, tatár betörések és egyéb veszedelmek idején oda menekült a környék magyar és oláh népe. A szász vidékeken, ahol főurak nem laktak, a várakat a városokat körülvevő falak s megerősített falusi templomok pótolták. A várak egy részét a XVIII. században lerombolták, ma csak romjaik láthatók, a többieket átépítették. Az erdélyi kastélyok jelentékeny része régi várakból van átalakítva.

Gerando megtekinti a Háromszék-megyében, Altorja község közelében, egy magas hegykúpon fekvő Bálványosvárnak, az Apor-család ősi sasfészkének romjait. Megmássza a Gyulafehérvár közelében fekvő Kecsekövet, melynek tetején látszanak az egykori várfal nyomai. Nagyon fárasztó, sőt veszélyes kirándulás volt ez. Az út egy részét hat ökör-vonta szekéren tették meg, a többit sziklákön mászva, bocskorral lábukon. Leírja Gerando a Torockó-Szentgyörgy közelében, egy kőszirten fekvő romokat is, melyek helyén hajdan a Thoroczkay-család vára emelkedett s melyeknek legjelentékenyebb részlete egy hatalmas őrtorony. Érdekes várromok láthatók az ugyanott fekvő Székelykőn is.

A lakható állapotban levő, többé-kevésbé átépített várkastélyok sorában Gerandot különösen érdekelte a keresdi. Ez Segesvár közelében egy völgyben fekszik. A Bethlen-család egyik tagja építette, aki belépett a bárcasági német keresztes lovagrendbe. Azóta is mindenkor a Bethlenek birtokában volt. Gerando ottjártakor még igazi, középkori vár benyomását tette lőrésekkel ellátott, öreg tornyával, gótikus termeivel, faragott és festett ajtaival, régi bútoraival, Kápolnájában annak idején Bethlen Farkas sajátkezűleg nyomta ki Erdélyi történetjének egy részét. Meglátogatja és leírja Gerando a marosvécsi és bethlenszentmiklósi várkastélyt, valamint Törösvárat, Vajdahunyad és Déva várát is.

Nagy figyelmet szentel az erdélyi tájaknak. Minden irányban bejárja Erdélyt, megismeri a folyóvölgyeket, az erdős vidékeket, sok hegyi kirándulást tesz és élvezi a hegyek tetejéről nyíló szép kilátásokat. Különösen dicséri a szelíd, nyájas, délies jellegű hátszegi völgyet, Szováta erdős vidékét s Beszterce és Ó-Radna vad, zordon, de fenséges környékét. Megismerkedik néhány erdélyi fürdővel is.

Felkeresi az erdélyi bányákat is: Parajdot, Zalatnát, Abrudbányát, Vulkojt, Verespatakot, Torockót, Marosújvárt stb. Úgy találja, hogy Erdélyben a bányaművelés nem elég fejlett, számos helyen olyan kezdet-

leges, mint a rómaiak idejében volt. Legmagasabb fokon van a bányászati Nagyágon. Ott bányásziskola is van, melynek 1842-ben 60 tanulója volt.

Igyekszik megismerni Erdély egyéb természeti nevezetességeit is, többek közt a Tordai hasadékot, a ponori Buvó patakot, Torockó környékén Almás mellett a Hargitabarlangot s az altorjai Büdös barlangot. Ez utóbbiról azt írja, hogy benne évenként mintegy háromezer paraszt keres bőrbetegség, köszvény s egyéb bajok ellen gyógyulást. A betegek kunyhókat építenek a barlang körül s mint a közeli sírok mutatják, nem egy közülük a mérges gáz áldozata lesz.

Nagyon érdekli Gerandot az erdélyi népelet s a nemzetiségi kérdés. Sok mindenféle faluban megfordul, megtekint parasztházakat, résztvesz falusi ünnepélyeken, táncmulatságokon, tanulmányozza és leírja a különböző népviseleteket, falusi lakásberendezéseket és népi mesterseégeket.

Könyvében külön fejezet szól a magyarokról, székelyekről, szászokról és oláhokról. Nem feledkezik meg az örményekről, bulgárokról és cigányokról sem. Érdekesen fejtegeti a három fő nemzetiség közti különbséget. Az oláh szereti a *far niente*t, igénytelen, csak annyit dolgozik, hogy éhen ne haljon. A magyar s a székely nem lusta, derekasan dolgozik; ha azonban úgy látja, hogy a maga s családja fenntartása biztosítva van, többé nem erőlteti magát, vagyon szerezni nem akar. A szász a legszorgalmasabb és legtevékenyebb, az nemcsak tisztességesen akar élni, hanem meg is akar gazdagodni, ezért fáradhatatlan a munkában s a vagyongyűjtésben.

Gerando könyvében különös figyelmet érdemel az, amit az oláhokról mond. Lelkes barátja az oláh népnek és e rokonszenvét igyekszik magyarbarátságával összeegyeztetni. Az oláhok római eredetében nem kételkedik, meg van győződve, hogy azok Erdély legrégebb lakói, akiket a magyarok meghódítottak s „földjüktől megfosztottak“. A magyarok bejövetelekor szerinte nemcsak Erdélyben volt oláh fejedelem, hanem a Tisza és Erdély közti területen is laktak oláh törzsek. Nyelvük, külsejük, érzés- és gondolkodásmódjuk, szokásaik, hagyományaik, mind római eredetre vallanak, sőt Európa népei közül ők őrizték meg leghibebben a római jelleget.

Gerando tehát a maga teljességében elfogadja a dákö-román elméletet s az oláhokat a franciákhoz közelálló testvérnépnek tekinti. Elismeri, hogy sok a hibájuk, vannak azonban jó tulajdonságaik is: barátságosak, közlékenyek, vendégszeretők egymás iránt és az idegenek iránt is, ha részükről némi megbecsülést és jóindulatot tapasztalnak. Hegyi és falusi kirándulásai alatt Gerando sokat érintkezett velük, oláh vezetői voltak, oláh pásztorok gyakran megkínálták tejjel, sajttal vagy maligával. A költészethez és zenéhez éppolyan tehetségük van, mint az olaszoknak. Népművészetük, táncaik és dalaik is figyelemre méltók. Gerando hibáikra is talál mentséget. Azok szerinte nem velük születnek, hanem alárendelt, elnyomott helyzetük következményei. Jobbágylétkre nem szokhatták meg a rendet és a munkát. Nem volt érdemes dolgozniok, mert munkájuknak nem ők maguk vették a hasznát.

Gerando a Moldvában, Havasalföldön, Bessarábiában és Erdélyben szétszórtan élő oláhok számát mintegy öt millióra becsüli. Egyes

„nemes lelkek“, mint írja, egy önálló szövetséges államban kívánnák egyesíteni őket. Gerando nem hisz e terv kivihetőségében. Kívánatosnak tartja ellenben az erdélyi oláhok és magyarok megbékülését. A magyarság szerinte hajlandó is az oláhságnak testvérjobbot nyújtani és helyzetén javítani, mint azt Kemény Dénesnek az 1843-i diétán elhangzott és nagy tetszéssel fogadott beszéde mutatta. A magyar főurakban több a megértés, mint a szász polgároknak, akik az oláhokat alsórendű, meghódított és szolgaságra termett fajnak tekintik. Gerando sokat beszélgetett oláhokkal. Balásfalván a püspököt is meglátogatta és úgy tapasztalta, hogy az oláh papság egy részében nincs is gyűlölet a magyarság iránt. A papság másik része ellenben s a *Gazeta de Transilvania* körül csoportosuló túlzók kárhóztatnak minden közeledést és szerintük a magyarok „alkalmatlan jövevények“ és „bitorló idegenek“.

Gerando Erdélyről szóló könyve sikert aratott. 1850-ben Párizsban második kiadása jelent meg, 1845-ben Lipcsében németül is kiadták. A franciák, akik a mult század második felében Erdélyben megfordultak, gyakran hivatkoznak rá. Hazánkban is sokan olvasták. Az erdélyi szászok is tudomást szereztek róla. Egy szász lap elismerte róla, hogy a legjobb könyv, melyet külföldi ember Erdélyről írt. Néhány héttel később azonban ugyane lapban heves támadás jelent meg ellene Schuller János Károly nagyszombati gimnáziumi igazgató tollából. A bíráló védelmébe veszi az osztrák kormányt, melyet Gerando rosszindulattal, szűkkeblűséggel s korlátoltsággal vádolt és cáfolja Gerandonak a szászokra vonatkozó egyes állításait, Gerando elismeri a szászokról, hogy Erdély legműveltebb, legvagyonosabb, a civilizáció legmagasabb fokán levő népe: szorgalmasak, rendesek, becsületesek, de merevek, zárkózottak, barátságtalanok és fősvények. Szemükre hányja, hogy nem jó hazafiak; külön német szigeteket alkotnak Erdélyben és tudni sem akarnak a magyarsággal való együttműködésről. Schuller szerint a szászoknak joguk és kötelességük, hogy németek maradjanak; ez nem akadálya annak, hogy a közös hazának jó polgárai legyenek.

Gerando Magyarországról is írt egy könyvet *Les steppes de Hongrie* címmel, amely nem jelent meg nyomtatásban, sőt a kézírata is elkallódott vagy lappang valahol. A *National* című párizsi liberális és magyarbarát lap közölt belőle tizennégy fejezetet. Szó van bennük a magyar népszokásokról, népviseletekről, választásokról, tájakról, a Hegyaljáról, a Rákosról, Egerről, Máramarosszigetről, egy főispáni beiktatásról s a magyar haza és magyar élet egyéb sajátos jelenségeiről. Kár, hogy e friss, hangulatos leírások nyomtatásban nem láttak napvilágot. A szabadságharc alatt s után hasznára váltak volna a magyar ügynek.